

จากสวนปิดสู่สวนแห่งการพัฒนา:
กรณีศึกษาว่าด้วยพัฒนาการของสวนสาธารณะ
ในกรุงเทพมหานคร

From Closed Gardens to Developmental Parks:
A Case Study on the Evolution of Public Parks
in Bangkok

ทลิตา สุปัตนรังสรรค์¹

Thasita Supatanarungsan

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาพัฒนาการของสวนสาธารณะในกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่ช่วงระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ จนถึงยุครัฐพัฒนา โดยอาศัยกรอบแนวคิด นิเวศวิทยาการเมืองเรื่องเมือง (Urban Political Ecology: UPE) เพื่อวิเคราะห์ พลวัตเชิงอำนาจที่แทรกอยู่ในกระบวนการสร้างและจัดการพื้นที่สีเขียวในเมือง ดังนั้น สวนสาธารณะมิได้เป็นพื้นที่ธรรมชาติที่เป็นกลาง ทางการเมือง หรือเป็นภาพจำลองของธรรมชาติเท่านั้น หากแต่เป็นผลผลิตของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่าง

¹ อาจารย์ประจำสาขาวิชาสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

รัฐ ทุน และกลุ่มทางสังคมในแต่ละบริบท บทความวิจัยนี้ได้นำเสนอการเปรียบเทียบพัฒนาการของสวนสาธารณะในกรุงเทพฯ กับกรณีศึกษาในโลกตะวันตก เพื่อชี้ให้เห็นว่าการจัดตั้งสวนสาธารณะในแต่ละช่วงเวลามีบทบาทสำคัญต่อการสร้างภาพจำของความเป็นระเบียบ ความทันสมัย และการควบคุมพื้นที่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจที่ดำรงอยู่

คำสำคัญ: สวนสาธารณะ, นิเวศวิทยาการเมืองเรื่องเมือง, กรุงเทพมหานคร

Abstract

This research article investigates the development of public parks in Bangkok from the era of absolute monarchy to the developmental state period. It employs the conceptual framework of Urban Political Ecology (UPE) to analyze the power dynamics embedded in the creation and management of urban green spaces. Public parks are therefore not merely neutral, apolitical natural areas or replicas of nature, but rather products of power relations among the state, capital, and various social groups within specific contexts. The article presents a comparative analysis between the evolution of public parks in Bangkok and case studies from the Western world to illustrate how the establishment of parks in different periods played a crucial role in constructing images of orderliness, modernity, and spatial control—images that reflect the underlying interactions of power.

บทนำ

เมือง (city) ถือได้ว่าเป็นแหล่งกำเนิดที่สำคัญของแหล่งอารยธรรมต่าง ๆ ระดับการพัฒนาของมนุษย์จากการเร่ร่อนล่าสัตว์เก็บของป่า จนมาสู่การพัฒนาองค์ความรู้ด้านการเพาะปลูกเก็บเกี่ยว และทำให้เกิดรูปแบบการตั้งถิ่นฐานผ่านสังคมเกษตรกรรม จนการพัฒนาไปสู่ความเป็นเมืองต่าง ๆ เมืองในที่นี้จึงเป็น ‘สิ่งสร้าง’ ของสังคมมนุษย์ที่สัมพันธ์กับระดับการพัฒนาอย่างไม่หยุดหย่อนของสังคมมนุษย์ การเกี่ยวพันและเชื่อมร้อยในทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นภายใต้เมืองต่าง ๆ และทำให้เมืองนั้นพัฒนาไปสู่สถานะของมหานคร หรือนครในระดับโลก เป็นต้น อย่างไรก็ตาม เมืองในฐานะที่เป็นสิ่งสร้างของมนุษย์นี้เองก็เผชิญกับประเด็นปัญหาที่สำคัญตามมานั้นคือ การที่มนุษย์จำนวนมากจำเป็นต้องอาศัยอยู่ในพื้นที่จำกัดและคับแคบเช่นเมืองนี้เอง จึงทำให้เกิดกระแสโหยหาการเข้าถึงสิ่งสร้างอีกประการหนึ่งที่สะท้อนคุณลักษณะของ ‘ธรรมชาติ’ ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นที่มาของการเกิด ‘สวน’ (garden, park) ที่เป็นการจำลองธรรมชาติขนาดย่อมเพื่อสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติอีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตาม สวนที่เกิดขึ้นนั้นไม่ได้เป็นเพียงสิ่งสร้างที่จำลองธรรมชาติของมนุษย์เท่านั้น แต่การเกิดขึ้นและพัฒนาการของ ‘สวน’ ในรูปแบบต่าง ๆ อาทิ สวนหลวง (royal park) หรือในกรณีของสวนสาธารณะ (public park) ยังเป็นภาพสะท้อนความสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างข้อความคิดทางอุดมการณ์ และตัวแสดงต่าง ๆ ด้วยเช่นกัน

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาพัฒนาการของสวนสาธารณะในพื้นที่กรุงเทพมหานครผ่านกรอบนิเวศวิทยาการเมืองเรื่องเมือง (urban political ecology) โดยเทียบเคียงกับพัฒนาการของสวนสาธารณะในตะวันตก โดยบทความวิจัยนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพจากการสืบค้นเอกสาร อาศัยการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร เพื่อสังเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวข้องกับพัฒนาการของสวนสาธารณะในพื้นที่กรุงเทพมหานคร โดยมีขั้นตอนในการทำวิจัย คือ 1) การวิเคราะห์วรรณกรรมที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะพัฒนาการของสวนสาธารณะในตะวันตก และกรุงเทพมหานคร 2) การวิเคราะห์กรณีศึกษาของสวนสาธารณะในกรุงเทพมหานคร ภายใต้กรอบคำถามวิจัย คือ พัฒนาการของสวนสาธารณะในกรุงเทพมหานคร สะท้อนความเปลี่ยนแปลงเชิงอำนาจอย่างไร โดยมีสมมุติฐานเบื้องต้น คือ พัฒนาการของสวนสาธารณะในกรุงเทพมหานครนั้นมิได้ดำรงอยู่อย่างเป็นกลาง หากแต่เป็นการสะท้อนถึงพลวัตทางอำนาจที่ปรากฏขึ้นอย่างไม่เท่าเทียมในสังคม โดยเฉพาะนโยบายของสวนสาธารณะในบริบทของกรุงเทพมหานครที่มีความหมายครอบคลุมถึง ความสูงส่ง ความเป็นอารยะ ความเป็นสาธารณะ และความยั่งยืน เป็นต้น

สวนกับความไม่โรแมนติกของนิเวศวิทยาการเมืองเรื่องเมือง

การศึกษานิเวศวิทยาการเมืองเรื่องเมือง (urban political ecology: UPE) เกิดขึ้นในช่วงปลาย ค.ศ. 1990 – 2000 โดยเป็นกรอบการศึกษาที่แยกย่อยมากจากการศึกษานิเวศวิทยาการเมือง (political ecology) ซึ่งเป็นความพยายามขยายประเด็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อมกับมิติทางการเมือง (Marks, 2020) กล่าวคือ เมื่อเกิดปัญหาประเด็นทางสิ่งแวดล้อม นิเวศวิทยาการเมือง

จะถามคำถามว่า ปัญหาของสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นผลลัพธ์ของกระบวนการทางการเมือง ซึ่งภายใต้แนวทางของนิเวศวิทยาการเมืองจะทำความเข้าใจและหาทางออกของ ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นจำเป็นคำนึงถึงปฏิบัติการของอำนาจและการเมืองที่ดำรง อยู่ อย่างไรก็ตาม ข้อจำกัดสำคัญของการศึกษาในแนวทางนิเวศวิทยาการเมือง คือ พื้นที่ของการศึกษาที่มักจำกัดบริเวณเพียงแค่พื้นที่ของชนบท ทำให้ในเวลาต่อมาจึง ได้ขยายพื้นที่ของการศึกษาทางนิเวศวิทยาการเมืองจากชนบท ไปสู่ ‘เมือง’ โดย ความหมายของเมืองในที่นี้มีแม้ว่าเมืองจะเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในทางกายภาพ แต่ใน เวลาเดียวกันนั้น เมืองก็คือสิ่งที่ถูกสร้างขึ้นมาจากสังคม (socially produced) และ การทำงานของเมืองภายใต้การซึมซับกำไรส่วนเกินภายใต้กระบวนการสะสมทุน (Harvey, 2012) เมืองจึงเกาะเกี่ยวกับมิติทางชนชั้นอย่างแยกยาก หรืออาจกล่าวอีก นัยหนึ่ง ในการศึกษาเมืองนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพิจารณามิติความเป็นการเมือง ของเมืองผ่านรูปแบบของการขูดรีดหรือการกินชีวิตของผู้คนที่สัมพันธ์มิติทางชนชั้น

การศึกษานิเวศวิทยาการเมืองเรื่องเมือง จึงเป็นการศึกษาที่สนใจความเกี่ยวเนื่องกันระหว่างกระบวนการทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และนิเวศ ที่นำมาสู่การก่อร่างของภูมิทัศน์ของเมืองที่มีลักษณะของความไม่เท่าเทียม (Heynen and Kaika, 2006) ความไม่เท่าเทียมนี้เองเป็นผลสะท้อนจากปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างกลุ่ม และชนชั้นในเมือง เช่น การตั้งคำถามว่าเพราะเหตุใดพื้นที่บ่อขยะจึงเป็นต้องพื้นที่ อยู่อาศัยของคนชายขอบที่ต้องแบกรับผลเสียทางสิ่งแวดล้อมและสุขภาพที่เกิดขึ้น ความไม่เท่าเทียม ความไม่ยุติธรรมที่ปรากฏผ่านเมืองจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจที่ไม่เท่าเทียมระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ภายใต้การทำหน้าที่ของเมืองในฐานะที่เป็นแหล่งรองรับส่วนเกินของระบบทุนนิยม อาจกล่าวได้ว่าภายใต้ระบบทุนนิยม

เมือง คือ พื้นที่ซึ่งทุนนิยมแสดงออกและเผยตัวตนมากที่สุด เมืองจึงเป็น ‘สนามแห่งการต่อสู้’ ที่สำคัญ

ในบริบทนี้ การปรากฏขึ้นของสวน หรือสวนสาธารณะในเมือง หากพิจารณาภายใต้กรอบนิเวศวิทยาการเมืองเรื่องเมือง จึงมิใช่เพียงพัฒนาการทางกายภาพหรือความพยายามในการ ‘คืนธรรมชาติ’ ให้กับเมืองเท่านั้น หากแต่เป็นการกระตุ้นให้เกิดการตั้งคำถามเชิงวิพากษ์เกี่ยวกับอำนาจเบื้องหลังการจัดตั้งสวนแต่ละแห่ง ไม่ว่าจะเป็นเชิงการออกแบบ การเข้าถึง หรือวาทกรรมที่ใช้กำกับความหมายของพื้นที่นั้น ๆ สวนสาธารณะจึงอาจถูกมองได้ว่าเป็นภาพสะท้อนของพลวัตเชิงอำนาจในแต่ละยุคสมัย ซึ่งมีได้เป็นไปอย่างราบเรียบ หากแต่เต็มไปด้วยกระบวนการต่อรอง ชัดแย้ง และการสร้างความหมายอย่างต่อเนื่อง การมองสวนสาธารณะจึงมิใช่เพียงการพิจารณาในฐานะพื้นที่พักผ่อนหย่อนใจ หากแต่ต้องมองเห็นว่าเบื้องหลังของความร่วมมือนั้นอาจเป็นผลลัพธ์ของการกำกับ คัดกรอง หรือแม้กระทั่งการกีดกัน ซึ่งเกิดขึ้นจากการทำงานของอำนาจในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งจากรัฐ ทุน และกลุ่มผู้มีอำนาจในการกำหนดระเบียบของพื้นที่เมือง

พัฒนาการของสวนสาธารณะในโลกตะวันตก: จากจักรวรรดิสู่มวลชน

การก่อรูปของสวนในโลกตะวันตกมิได้มีลักษณะตายตัว หากแต่แปรเปลี่ยนตามพลวัตทางสังคม การเมือง และเศรษฐกิจในแต่ละช่วงเวลา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทของยุโรปในช่วงยุคฟื้นฟูศิลปวิทยา (Renaissance) ต่อเนื่องถึงยุคปฏิวัติอุตสาหกรรม การปรากฏขึ้นของสวนในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่ซึ่งจัดวางธรรมชาติความสามารถในการจัดวางและควบคุม ‘ธรรมชาติ’ นี้ ย่อมสะท้อนให้เห็นถึงความ

พยายามของบรรดาชนชั้นปกครองใช้สวนเป็นภาพสะท้อนการถืออำนาจที่อยู่เหนือ
ธรรมชาติ และเหนือสังคม

โดยในช่วงแรก สวนถูกพัฒนาในลักษณะของ ‘สวนปิด’ หรือ private gardens ซึ่งอยู่ภายใต้กรรมสิทธิ์ของชนชั้นสูงและราชสำนัก เช่น กรณีของสวนในพระราชวังแวร์ซายส์ของฝรั่งเศส (Versailles Garden) ซึ่งถูกออกแบบให้มีความสมมาตรและเป็นระบบ สะท้อนถึงระเบียบของอำนาจที่สมบูรณ์แบบของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 (Louis XIV) ผู้ซึ่งใช้สวนเป็นเครื่องมือแสดงความศิวิไลซ์ของรัฐและอารยธรรมฝรั่งเศส (Rogers, 2001) ลักษณะของสวนปิดจึงเป็นสัญลักษณ์ของการจัดลำดับทางชนชั้น การยืนยันถึงสถานะทางอำนาจของชนชั้นสูงผู้ครอบงำ พร้อมกับสร้างพื้นที่ปิดกั้นและกีดกันจากสามัญชน เช่นเดียวกับกรณีของอังกฤษในช่วงก่อนการปฏิวัติอุตสาหกรรม ‘สวน’ ถือได้ว่าเป็นพื้นที่เฉพาะของชนชั้นสูง ซึ่งสะท้อนถึงความมั่งคั่งและรสนิยมทางวัฒนธรรมของเจ้าของที่ดิน สวนเหล่านี้มักถูกออกแบบในลักษณะปิด (enclosed gardens) หรือสวนภูมิทัศน์แบบอังกฤษ ซึ่งมีความหมายมากกว่าการตกแต่งธรรมชาติเพื่อความงาม หากแต่เป็นการแสดงอำนาจของเจ้าของในการควบคุมพื้นที่ธรรมชาติ และเป็นการแสดงสัญลักษณ์ของอารยธรรมที่เหนือกว่าธรรมชาติป่าเถื่อน สวนในช่วงนี้ยังมีความสัมพันธ์กับอาณานิคม โดยเฉพาะในกรณีของสวนพฤกษศาสตร์ (botanic gardens) เช่น Kew Gardens ซึ่งถูกใช้เป็นศูนย์กลางของการเก็บรวบรวมพันธุ์พืชจากอาณานิคมทั่วโลก นำมาแสดง แยกประเภท และจัดแสดงในอังกฤษ ซึ่งสะท้อนการใช้อำนาจทางภูมิรัฐศาสตร์ผ่านวิทยาศาสตร์และธรรมชาติ (Drayton, 2000) พื้นที่สวนจึงไม่ใช่เพียง ‘ป่าในเมือง’ แต่คือพื้นที่ที่รัฐจักรวรรดิใช้ในการจัดการธรรมชาติระดับโลก

อย่างไรก็ตาม การปฏิวัติอุตสาหกรรมของยุโรปในช่วงศตวรรษ 18-19 ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคมอย่างมีนัยสำคัญ เมืองขยายตัวอย่างรวดเร็ว ความแออัดทางประชากร มลพิษต่าง ๆ สถานะนี้ได้สร้างความตึงเครียดทางชนชั้นขึ้น และสิ่งนี้เองคือ ‘ปัญหา’ ที่รัฐจำเป็นต้องเข้ามาจัดการ ภายใต้บริบทนี้ จึงเกิดแนวคิดใหม่เกี่ยวกับ ‘สวนสาธารณะ’ (public park) โดยรัฐเริ่มเห็นความจำเป็นของการสร้างพื้นที่สีเขียวเพื่อควบคุมพฤติกรรมของแรงงานเมือง สร้างสุขภาวะ และลดแรงตึงเครียดทางสังคม เช่น กรณีของ Birkenhead Park ในเมืองลิเวอร์พูล ประเทศอังกฤษ ถือเป็นหนึ่งในสวนสาธารณะแรกของโลกที่ถูกออกแบบโดยใช้เงินภาษีของประชาชน และเปิดให้ทุกชนชั้นสามารถเข้าใช้ได้อย่างเสรี โดยได้เปิดใช้งานในปี ค.ศ. 1847 นับได้ว่าเป็นการเปลี่ยนผ่านจากสวนที่สงวนไว้สำหรับชนชั้นสูง มาสู่สวนที่มีสถานะเป็นสาธารณะ หรือ people’s park (UNESCO, 2023) รูปแบบของสวนสาธารณะในเวลานั้นจึงมีลักษณะผสมผสานระหว่างการพักผ่อนหย่อนใจ และกลไกควบคุมทางสังคมที่แฝงอยู่ในรูปแบบของการจัดระเบียบการใช้พื้นที่

นอกจากนี้ Birkenhead Park ยังเป็นต้นแบบสำคัญของ Central Park ในนิวยอร์ก (1857) ซึ่งถูกออกแบบโดย Frederick Law Olmsted และ Calvert Vaux โดยมีเป้าหมายในการใช้ธรรมชาติเพื่อเยียวยาความสับสนของเมืองยุคอุตสาหกรรม ทั้งยังเป็นความพยายามในการสร้าง ‘ความสงบ’ และ ‘ความกลมกลืน’ ท่ามกลางการแบ่งแยกทางชนชั้น (Beveridge & Rocheleau, 1995) แนวคิดสวนสาธารณะจึงเป็นสิ่งที่ปรากฏขึ้นในฐานะเครื่องมือทางรัฐในการจัดการกับพลเมือง ผ่านพื้นที่ที่ดูเหมือนจะเป็นกลางทางการเมือง แต่แฝงฝังไว้ด้วยการควบคุมพฤติกรรมผ่านการระบุข้อห้ามต่าง ๆ และการกำหนดความเหมาะสมของการใช้พื้นที่ เป็นต้น ดังนั้น จะเห็น

ได้ว่าการเปลี่ยนผ่านจากสวนปิดสู่สวนสาธารณะในโลกตะวันตกจึงมิใช่เพียงการขยายสิทธิการเข้าถึงพื้นที่ธรรมชาติเท่านั้น หากแต่คือผลลัพธ์ของการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างของเมือง รัฐ และสังคม ภายใต้ความพยายามของชนชั้นปกครองในการจัดระเบียบสังคมอุตสาหกรรม และลดแรงเสียดทานจากชนชั้นแรงงาน การเกิดขึ้นของสวนสาธารณะจึงเป็นสิ่งที่ควรพิจารณาในฐานะ ‘พื้นที่ทางการเมือง’ (political space) ที่ถูกออกแบบมาเพื่อรักษาความสงบเรียบร้อย และลดแรงเสียดทานระหว่างชนชั้น

พัฒนาการของสวนสาธารณะในกรุงเทพมหานคร : จากหลวงสู่ราษฎร์

การศึกษาพัฒนาการของสวนในกรุงเทพมหานครเผยให้เห็นว่า ‘สวน’ มิใช่เพียงพื้นที่สีเขียวเพื่อการพักผ่อนหรือสุนทรียภาพทางสายตา แต่คือพื้นที่ที่สะท้อนความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐ ชนชั้นนำ ทุน และประชาชนในแต่ละยุคสมัย สวนในบริบทกรุงเทพฯ ได้เปลี่ยนแปลงหน้าที่ สถานะ และความหมายไปตามบริบททางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่เปลี่ยนผ่าน การเข้าใจสวนในฐานะพื้นที่ที่ถูกจัดวางและผลิตขึ้นจึงต้องย้อนกลับไปสำรวจพลวัตของอำนาจผ่านประวัติศาสตร์สวนในเมืองหลวงของไทย ภายใต้กรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเรื่องเมือง

สวนในบริบทยุคก่อนสมัยใหม่ช่วงต้นรัตนโกสินทร์ สวนปรากฏอยู่ในเขตพระราชวังและวัดหลวงสำคัญ เช่น สวนในพระบรมมหาราชวัง วัดพระแก้ว หรือบริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นเขตที่อยู่อาศัยของขุนนางและชนชั้นนำ สวนในลักษณะนี้มีพื้นที่สาธารณะ แต่เป็นองค์ประกอบของราชสำนักและศาสนา ที่สัมพันธ์กับความศักดิ์สิทธิ์ ความเป็นระเบียบ และอำนาจของชนชั้นปกครองในการ

จัดการธรรมชาติในเมืองหลวง การเกิดขึ้นของสวน ‘ปิด’ นี้ จึงทำงานเทียบเคียงกับการเกิดขึ้นของสวนปิดภายใต้ระบอบกษัตริย์ของตะวันตกโดยทำหน้าที่เพื่อสร้างความชอบธรรมผ่านการสถาปนาระยะห่างระหว่างชนชั้นปกครอง และชนชั้นผู้ถูกปกครองอย่างเด่นชัด อย่างไรก็ตาม ชนชั้นนำสยามในห้วงเวลาต่อมาได้ให้ความสำคัญกับสวนในลักษณะที่เปลี่ยนไปจากการเข้ามาของลัทธิการล่าอาณานิคมของชาติตะวันตก แม้ว่ารัชกาลที่ 5 จะสามารถสถาปนา ‘รัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์’ (absolutist state) ผ่านการปฏิรูประบอบราชการแล้ว แต่สยามนั้นก็ถูกทำให้อยู่ภายใต้แนวคิดของความทันสมัย (modernization theory) ที่มีเจ้าอาณานิคมตะวันตกเป็นแบบอย่าง สวนจากพื้นที่ปิดในรั้ววัดและวังจึงกลายมาเป็นพื้นที่ที่จำเป็นต้องถูกแสดงเพื่อสะท้อนถึงระดับความเป็นอารยะของสยาม ตัวอย่างสำคัญ เช่น การเปิดให้ข้าราชการและราษฎรบางกลุ่มเข้าถึงสวนสาธารณะ ซึ่งเป็นสวนในเขตพระราชวังชั้นในถูกสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ขณะเดียวกันก็มีการออกแบปภูมิทัศน์ที่สะท้อนพระราชานิยมแบบตะวันตกของรัชกาลที่ 6 (Navapan & Noobanjong, 2013) เช่นเดียวกับ กรณีของสวนลุมพินีสร้างขึ้นตามพระราชดำริของรัชกาลที่ 6 โดยทรงมุ่งหวังให้เป็นสถานที่จัดงานแสดงสินค้าของสยามภายใต้ชื่อ “งานสยามรัฐพิพิธภัณฑ์” เพื่อกระตุ้นเศรษฐกิจที่ตกต่ำในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 1 และในเวลาต่อมาจึงจัดทำเป็นสวนพฤกษชาติสาธารณะ อย่างไรก็ตาม เนื่องจากรัชกาลที่ 6 ทรงเสด็จสวรรคตเสียก่อน จึงทำให้การพัฒนาพื้นที่สวนลุมพินีนั้นต้องชะงักงันลงไป จนถูกรื้อฟื้นขึ้นมาอีกครั้งในสมัยรัชกาลที่ 7 โดยมีการเปิดให้เช่าที่ดินเพื่อแสดงมหรสพและการขายสินค้าต่าง ๆ พร้อมกับเปิดให้ราษฎรได้ใช้พื้นที่พักผ่อน (ศิลปวัฒนธรรม, 2568)

ในเวลาต่อมา สยามภายใต้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ได้เผชิญกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองผ่านกลุ่มคณะราษฎรที่ได้สถาปนาระบอบประชาธิปไตย การปรากฏขึ้นของสวนในห้วงเวลานี้จึงเพิ่มมิติของความเป็นสาธารณะมากขึ้น โดยเฉพาะการให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของ ‘พลเมือง’ พร้อมกันนั้นสวนยังเป็นพื้นที่เพื่อส่งต่อและถ่ายทอดอุดมการณ์ประชาธิปไตยให้พลเมือง เช่น สวนลุมพินี ซึ่งสร้างในสมัยรัชกาลที่ 6 แต่ภายใต้คณะราษฎร สวนลุมพินีได้ถูกใช้จัดกิจกรรมที่ส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยและสำนึกของพลเมืองสมัยใหม่ เช่น การจัดงานฉลองวันชาติ งานสัปดาห์หนังสือ การแข่งขันกีฬาสำหรับประชาชน และกิจกรรมการรณรงค์ด้านสุขภาพ เป็นต้น (Baker & Phongpaichit, 2014) เช่นเดียวกับ สวนสราญรมย์ที่ได้ถูกขังชิงพื้นที่จากคณะราษฎรที่ใช้สวนสราญรมย์ โดยสร้างตึกในบริเวณสวนให้เป็นที่พักการของสมาชิกคณะราษฎร หรือ สโมสรราษฎรสรานุรมย์ (Navapan & Noobanjong, 2013; มติชนสุดสัปดาห์, 2565) ในขณะนั้นซึ่งถือได้ว่าเป็นพรรคการเมืองแรก แม้ว่าจะไม่มีการจดทะเบียนพรรคการเมืองอย่างเป็นทางการ จากพัฒนาการในช่วงเวลานี้ จะเห็นได้ว่า การปรากฏขึ้นของสวน จากสวนปิดสู่ความเป็นสาธารณะจึงเป็นภาพสะท้อนของความสัมพันธ์ทางอำนาจทางการเมืองเปลี่ยนแปลงไปจากการสถาปนาระบอบการเมืองใหม่นั้นเอง

สวนสาธารณะได้เข้าสู่ยุคของการพัฒนา ในช่วง พ.ศ. 2500 ประเทศไทยเข้าสู่ยุคแห่งการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจอย่างเป็นทางการ โดยมีการประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ซึ่งถือเป็นกลไกหลักในการขับเคลื่อนนโยบายรัฐที่มุ่งเน้นการพัฒนา (developmental state) ภายใต้แผนดังกล่าว เมืองถูกจัดวางให้เป็นศูนย์กลางของการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง

‘กรุงเทพมหานคร’ ที่ถูกกำหนดให้เป็นเมืองศูนย์กลางของประเทศและภูมิภาค (Glassman, 2010) ภายใต้กระบวนการนี้ รัฐไม่ได้เพียงส่งเสริมโครงสร้างพื้นฐานด้านคมนาคม อุตสาหกรรม และพาณิชยกรรมเท่านั้น หากยังรวมถึงการสร้างสภาพแวดล้อมเมืองที่มีสุนทรียภาพ ภายใต้นโยบาย ‘ความเจริญของเมือง’ (urban modernization)

วาทกรรมว่าด้วยความเจริญและความทันสมัยได้ถูกส่งผ่านนโยบายการพัฒนาเมือง การสร้างถนน โครงสร้างพื้นฐานโดยที่สวนสาธารณะกลายเป็นเครื่องมือหนึ่งของรัฐในการจัดระเบียบประชาชน (Hewison, 1989) การพัฒนาสวนสาธารณะจึงกลายเป็นหนึ่งในเครื่องมือของรัฐในการสร้างภาพลักษณ์ของเมืองที่ ‘เจริญ มีระเบียบ และน่าอยู่’ ซึ่งตอบสนองต่อความต้องการของชนชั้นกลางเมืองที่กำลังเติบโตอย่างรวดเร็วในช่วงเวลาดังกล่าว และในช่วงนี้เองที่กรุงเทพมหานครในฐานะองค์กรปกครองท้องถิ่นได้รับการจัดตั้งขึ้นและมีบทบาทเพิ่มมากขึ้นในการวางผังเมืองและพัฒนาโครงสร้างสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้เกิดสวนสาธารณะขนาดใหญ่หลายแห่ง เช่น สวนจตุจักร สวนรถไฟ และสวนหลวง ร.9 โดยสวนเหล่านี้ล้วนถูกออกแบบให้เป็น ‘ปอดของเมือง’ ที่เน้นความเขียวขจี ความเป็นระเบียบ และสุนทรียภาพตามมาตรฐานสากล สวนกลายเป็นโครงสร้างพื้นฐานด้านคุณภาพชีวิตที่อยู่ภายใต้การกำกับของรัฐ เช่น การควบคุมกิจกรรมที่รัฐพิจารณาว่าส่งเสริมสุขภาวะของพลเมือง เช่น การออกกำลังกาย ขณะที่ก็ปรากฏการกีดกันการดำเนินกิจกรรมในลักษณะอื่น เช่น การชุมนุม การค้าขาย เป็นต้น นอกจากนี้สวนในยุคนี้ยังมักผูกโยงกับสัญลักษณ์เชิงวัฒนธรรม อาทิ พระมหากษัตริย์ ความจงรักภักดี หรือความก้าวหน้าของชาติ ทั้งนี้แม้ว่า สวนในยุคพัฒนาจะเปิดให้ประชาชนเข้าถึงได้ แต่กลับยังขาดกระบวนการ

มีส่วนร่วมของประชาชนในเชิงออกแบบ บริหาร และดูแลสวน (Askew, 2002; Low, 2000) การพัฒนาและการตัดสินใจยังคงเป็นกระบวนการบนลงล่าง (top-down) ที่เน้นความสวยงามและความเป็นระเบียบตามมุมมองของรัฐ

บทวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ : สวนสาธารณะในฐานะ ‘ธรรมชาติที่ถูกสร้าง’ และ ‘พื้นที่แห่งอำนาจ’

จากพัฒนาการของสวนสาธารณะที่ปรากฏโดยได้เทียบเคียงประสบการณ์จากต่างประเทศ และกรุงเทพมหานคร จะเห็นได้ว่า พื้นที่สวนไม่ว่าจะเป็นสวนในรั้ววังหรือสวนของมวลชนนั้น ย่อมเป็นภาพสะท้อนถึงปฏิสัมพันธ์ทางอำนาจระหว่างแนวคิดหรืออุดมการณ์ที่ปะทะกันผ่านการเข้าไปจัดการหรือให้ความหมายโดยตัวแสดงที่ก้าวขึ้นมาใช้อำนาจในบริบททางการเมืองนั้น ๆ กรอบการวิเคราะห์นิเวศวิทยาการเมือง ได้ฉายภาพที่เปลี่ยนแปลงไปจากมุมมองจากสวนในฐานะความน่าอภิรมย์ การสันทนาการ หรือแม้แต่ความรื่นรมย์ที่สะท้อนความเป็นธรรมชาติ แต่กรอบนิเวศวิทยาการเมืองเสนอว่า สวนไม่ใช่ธรรมชาติที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ (nature) แต่สวนในฐานะที่เป็น ‘สิ่งสร้าง’ ทางสังคม หรือเป็นธรรมชาติที่ถูกสร้างขึ้น (produced nature) ขึ้นภายใต้โครงสร้างอำนาจและกลไกของการจัดการเมือง (Swyngedouw, 2006) และสวนในฐานะสิ่งสร้างนี้เองจึงเป็นภาพสะท้อนของความสัมพันธ์ทางอำนาจในสังคมไม่ได้ระบายนั่นเอง การที่สวนถูกกำหนดการใช้งานที่แตกต่างออกไปในแต่ละยุค อาทิ สวนปิดในฐานะที่เป็นภาพสะท้อนของความเป็นอารยะในช่วงรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์ ขณะที่เมื่อการเมืองของสยามได้เปิดพื้นที่ให้กับ ‘พลเมือง’ (ในความหมายพลเมืองผู้มีสิทธิทางการเมือง) ในฐานะที่เป็นตัว

แสดงทางการใหม่ภายใต้การสถาปนาระบบประชาธิปไตย สวนปิดในระบบจึงถูกให้ความหมายและทำหน้าที่เสียใหม่ ในฐานะที่เป็น ‘สวนเปิด’ หรือ ‘สวนสาธารณะ’ พร้อมกับทำให้สวนเป็นพื้นที่เพื่อรองรับกิจกรรมต่าง ๆ ที่สร้างขอบธรรมให้กับระบบใหม่ เช่นเดียวกับพัฒนาการของสวนสาธารณะที่เกิดขึ้นภายใต้ยุคแห่งการพัฒนา สวนสาธารณะได้กลายมาเป็นกลไกสำคัญของรัฐเพื่อสร้างภาพลักษณ์ของความเป็นเจริญ ความเป็นระเบียบเรียบร้อย และแหล่งส่งเสริมสุขภาวะของให้แก่ประชาชน ดังจะเห็นได้จากการสร้างสวนสาธารณะขนาดใหญ่ขึ้นมา สิ่งเหล่านี้สะท้อนถึงการจัดระเบียบพื้นที่ผ่านตรรกะของความสงบ ความปลอดภัย และความเหมาะสม ซึ่งแฝงไว้ด้วยอุดมการณ์ทางชนชั้นและการควบคุมทางสังคม (Mitchell, 1995) ในความเป็นจริง สวนจึงกลายเป็นเวทีที่รัฐและกลุ่มอำนาจใช้ออกแบบระเบียบสังคมอย่างแยบยล

นอกจากนี้ สวนสามารถกลายเป็นพื้นที่ของการ ‘ต่อรองเชิงอำนาจ’ อย่างชัดเจน เช่น ชุมชนเมืองที่รวมตัวเรียกร้องให้รัฐพัฒนาสวนในพื้นที่ของตน หรือคัดค้านการสร้างสวนที่อาจนำไปสู่กระบวนการขับไล่ผู้คนเพื่อสร้างพื้นที่สีเขียว (green gentrification) ซึ่งทำให้คนจนต้องย้ายออกจากพื้นที่เดิม (Anguelovski, 2016) ในมุมกลับกัน รัฐเองก็อาจใช้สวนเป็นเครื่องมือสร้างความขอบธรรมในการพัฒนา เช่น การอ้างว่าเป็นการฟื้นฟูพื้นที่สีเขียวเพื่อผลักดันโครงการพัฒนาอสังหาริมทรัพย์หรือโครงสร้างพื้นฐานเชิงพาณิชย์ที่ทำให้เมืองภายใต้ความเขียวของสวนสาธารณะนั้นเป็นกลไกที่สำคัญของกระบวนการสะสมทุนต่อไป

บรรณานุกรม

- ศิลปวัฒนธรรม. (2561, สิงหาคม 8). สวนลุมพินี : สวนสาธารณะแห่งแรกของไทย
กับบทบาทการสร้างอารยธรรมในสมัยรัชกาลที่ 6. สืบค้นจาก [https://
silpamag.com/history/article_25090](https://silpamag.com/history/article_25090)
- มติชนสุดสัปดาห์. (2565, เมษายน 24). ตามรอยคณะราษฎร จากธรรมศาสตร์ถึง
สวนสราญรมย์. มติชนออนไลน์. [https://www.matichon.co.th/weekly/
hot-news/article_570378](https://www.matichon.co.th/weekly/
hot-news/article_570378)
- Angelovski, I. (2016). From toxic sites to parks as (green) lush? New
challenges of inequity, privilege, gentrification, and exclusion for
urban environmental justice. *Journal of Planning Literature*,
31(1), 23–36. <https://doi.org/10.1177/0885412215611213>
- Askew, M. (2002). *Bangkok: Place, Practice and Representation*.
Routledge.
- Drayton, R. (2000). *Nature's Government: Science, Imperial Britain, and
the 'Improvement' of the World*. Yale University Press.
- Glassman, J. (2010). *Bounding the Mekong: The Asian Development
Bank, China, and Thailand*. University of Hawaii Press.
- Harvey, D. (2012). *Rebel Cities: From the Right to the City to the Urban
Revolution*. London and New York: Verso.
- Hewison, K. (1989). *Bankers and Bureaucrats: Capital and the Role of
the State in Thailand*. Yale University Southeast Asia Studies.

- Marks, D. (2020). The Political Ecology of Climate Injustice in Bangkok. In B. Zhang, N. Sami, R. Parthasarathy, P. Rabé and G. Bracken (Eds.) *Future Challenges of Cities in Asia* (pp. 155-182). Cambridge University Press.
- Mitchell, D. (1995). The end of public space? People's Park, definitions of the public, and democracy. *Annals of the Association of American Geographers*, 85(1), 108–133. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8306.1995.tb01797.x>
- Navapan, N. & K. Noobanjong. (2013). Saranrom Garden: From Siamese Royal Garden to Thailand's Public Park. *JARS*, 10(2), 83-101.
- Phongpaichit, P., & Baker, C. (1997). *Thailand: Economy and Politics*. Oxford University Press.
- Rogers, R. (2001). *Cities for a small planet*. Westview Press.
- Swyngedouw, E. (2006). Metabolic urbanization: The making of cyborg cities. In N. Heynen, M. Kaika, & E. Swyngedouw (Eds.), *In the Nature of Cities: Urban Political Ecology and the Politics of Urban Metabolism* (pp. 20–39). Routledge.
- UNESCO World Heritage Convention. (2023). “Birkenhead Park, the pioneering People's Park,” <https://whc.unesco.org/en/tentativelists/6688/>